

37 Anoniem Noord-Nederlands

2482

Memorietafel van heer Raas van Haamstede ca. 1455

Paneel 63,5 x 77,1 cm (zonder lijst); 120,6 cm x 109 cm (met lijst).

Opschriften, wapens en merktekens

Links en rechts van Christus geknield, ridder Raes van Haemstede en zijn vrouw Agnes de Vriese van Oostende met alliantiewapen Haamstede-De Vriese van Oostende:

In goud een links klimmende rode leeuw, met daarboven een links gekeerde zwarte steekhelm met zilveren helm dekkleed, een rode kroon en als helmteken een uitkomende roodgebekte zilveren zwaan met opgeheven vleugels.

Op zijn wapenmantel in rood dezelfde rode klimmende leeuw (Haemstede).

Het wapen van Agnes is gedeeld: I. in goud een rode rechts klimmende leeuw (Haemstede), II. in hermelijn een rood schildhoofd (Vriese van Oostende).

Achter hem geknield zijn schoonzoon Lodewijk Bloys van Treslong met als wapen:

In rood twee beurtelings gekanteelde zilveren dwarsbalken en een rood vrijkwartier met gouden schildhoofd, het rood beladen met drie palen van vair.

Boven zijn wapenschild dezelfde attributen als bij zijn schoonvader.

Op zijn wapenmantel zichtbaar in rood de twee beurtelings gekanteelde dwarsbalken.

Achter hem geknield, vrouw Maria van Haemstede met een gedeeld wapen:

I. het wapen van Bloys van Treslong, II. in goud een klimmende rode leeuw.

Herkomst

? Klooster van de Zusters van Sint-Elizabeth, Schoonhoven (1450-1460); Collectie C. van Citters, kasteel Bruelis (Zuid-Beveland) (1783-1799); Collectie jonkheer G.J. Beeldsnijder van Voshol, Utrecht (1838, 1853); Collectie jonkheer J. des Tombe, Utrecht (1876/1877); Schenking jonkheer J. des Tombe aan Genootschap Kunstliefde, Utrecht (1876/1877); Genootschap Kunstliefde (1876/1877-1918); Aankoop van het Genootschap Kunstliefde, 1918.

Tentoonstellingen

Utrecht 1913, cat. nr. 44, pp. 50-51; Bolsward 1954 (geen cat.); Delft 1958, cat. nr. 156, p. 63; Utrecht 1967(c) (geen cat.); Utrecht 1992-1993, cat. nr. 1, pp. 6-7, met afb.

Kopieën en varianten

Th. Verrijk, *Gedenkstuk op het sneuvelen van heer Raas van Haemstede in de slag bij Brouwershaven 1783*. Ingekleurde tekening, 47 x 65,5 cm. Middelburg, Rijksarchief in Zeeland (verzameling van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen Zelandia Illustrata) (afb. 1).¹

Restauraties

Volgens de documentatie van het Centraal Museum werd het schilderij in 1929 door Fa. Schuuring & Adama, Den Haag gerestaureerd. Het gebarsten paneel werd hersteld en volgens de rekening werden de blazen 'ondergespoten en gelijk gemaakt'.² In 1932 werd het opnieuw onder handen genomen door Fa. Schuuring & Adama. De naad werd gelijmd, het oppervlak werd schoongemaakt en opnieuw

werden blazen vastgelegd, waarna retouches en tot slot een eindvernis werden aangebracht.³ In 1940 werden blazen door een onbekende restaurator opnieuw ondergespoten en vastgezet. In de maand van 22 mei tot 22 juni 1954 werd het paneel door H. Dik te Amsterdam opnieuw gelijmd. Het verfoppervlak werd schoongemaakt, geretoucheerd en gevernist.⁴ Op 25 april 1962 werden door H. Dik ter plaatse in het Centraal Museum opnieuw blazen vastgelegd en op 16 mei 1967 stopte dezelfde restaurator de naad waarna deze werd bijgewerkt met retoucheervernis.⁵

Afb. 1. Th. Verrijck, *Gedenkstuk op het sneuvelen van heer Raas van Haamstede in de slag bij Brouwershaven 1783*. Middelburg, Rijksarchief in Zeeland (verzameling van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen Zelandia Illustrata).

Natuurwetenschappelijk onderzoek

UV-opname in fluorescentie	juni 1976
Infraroodopname	12 januari 1968
IRR	4 december 1996: AB, geen opnamen
Röntgenfoto	1967: detail

Dendrochronologie: jongste kernhoutjaarring dateert van 1436. Op basis van de gemiddelde groeicyclus van eiken werd de boom mogelijk tussen 1445-1451 gekapt en werd de drager vanaf 1453 (1436 + 17) of 1461 (1436 + 25) beschilderd (rapport: P. Klein d.d. 12 januari 1998).

Technische notities

De drager is samengesteld uit drie verticale planken. Het paneel heeft rondom een onbeschilderde strook en een baard. De lijst is negentiende-eeuws en vervangt een

oudere, veel eenvoudiger omlijsting die is afgebeeld op een tekening uit 1783 (afb. 1). Op de röntgenfoto zijn geen sporen van een onderschildering te zien en noch met het blote oog, noch met infraroodreflectografie is een ondertekening zichtbaar. De schildering is met fijne, evenwijdige penseelstreken opgebracht. De kleuren zijn vlaksgewijs aangebracht, waarbij overlappingsen zo veel mogelijk werden vermeden. Op de röntgenfoto is te zien dat de figuren zijn uitgespaard in het landschap en dat de eredoek om de figuur van Christus heen is geschilderd. Zijn schoudercontour loopt onder het neervallende haar door. Modellering en lichte partijen zijn door het aanbrengen van hoogsels met loodwit tot stand gebracht.

Beschrijving en iconografie

Christus is centraal op de voorgrond afgebeeld tegen de achtergrond van een wijds landschap. Hij bevindt zich voor een eredoek van brokaat en heeft zijn rechterhand in een zegenend gebaar opgeheven. Op zijn linker rust het opengeslagen boek des levens. Hij draagt een paars kleed over een witte mouwentuniek. Rechts van hem staat de legendarische soldatenheilige Joris, uitgerust in een harnas met grote stervormige elleboogplaten en een gebrocheerde rood fluwelen wapenrok met bonte zomen. Op zijn hoofd heeft hij een zogenaamde stormhoed, een eenvoudige helm zonder vizier, kin- of nekstuk. In zijn linkerhand houdt hij een banier met een wit kruis, in plaats van een rood, zoals de traditie voorschrijft. De twee geknielde ridders die zijn voorspraak krijgen dragen donkere harnassen met een glad borstkuras en heupbescherming en korte wapenmanteltjes. Ze zijn blootshoofds. De helmen met helmteken en wapenschilden zijn heraldisch langs de onderrand van het beeldoppervlak aangebracht. De vrouw, wier wapenschild uiterst links is geplaatst, draagt een rode mouwentuniek met stijve plooiën en een hoge gordel, en een witte kraag en halsdoek. De zwarte witgevoerde mantel heeft een hoge, opstaande kraag. Haar puntige haarnet heeft de vorm van een *hennin* en is bedekt met een witte sluier. Om haar rechterpols hangt een rozenkrans.

Links van Christus bevindt zich de Heilige Elisabeth van Hongarije met haar attribuut in de vorm van de drie kronen: één op haar hoofd, één op haar rechterhand en één om haar arm. Ze verwijzen naar haar drie levensfasen, die van Maagd, echtgenote en weduwe. Elisabeth draagt een groene mouwentuniek met een rode gordel, een purperen mantel en een witte kin- en hoofddoek. Haar linkerhand rust op de schouder van de vrouw die geknield voor een bidbank in een boek kijkt. Zij is gekleed in een zwarte mouwentuniek met een zwarte, witgevoerde mantel en heeft een kin- en hoofddoek, die het haarnet met twee punten bedekt. Ook zij heeft een rozenkrans die dit keer is samengesteld uit rode koralen. Het meisje achter haar is gekleed in het habijt van de vrouwelijke tertiariërs van de derde orde van Sint-Franciscus, en de kleinste figuur is blootshoofds en gekleed in een groene mouwentuniek. Haar lange blonde haren valt over haar schouders en ook zij heeft een rood koralen rozenkrans.

De afgebeelde personen zijn aan de hand van de wapenschilden geïdentificeerd. Het is heer Raas van Haamstede de Jonge die in wapenuitrusting direct rechts naast Christus knielt. De hand van de Heilige Joris rust op zijn schouder. Tegenover hem, achter het bidbankje, bevindt zich zijn echtgenote, vrouwe Agnes de Vriese van Oostende. Achter Agnes knielen hun twee dochters, van wie de eerste, Goedela, het habijt draagt, en de tweede klein is afgebeeld om aan te geven dat zij ten tijde van het schilderen van de memorietafel al was overleden.⁶ Goedela zou later uittreden en trouwen met Willem van Noyts. Achter Raas van Haamstede bevinden zich Maria

van Haamstede (?-1489), hun oudste dochter, en haar echtgenoot Lodewijk Blois van Treslong (?-1470).⁷

De tekst op de predella herinnert aan de dood van heer Raas van Haamstede op het slagveld. De strijd om Holland en Zeeland tussen Jacoba van Beieren (1401-1436) en haar neef Philips de Goede van Bourgondië (1396-1467) werd in 1426 bij Brouwershaven definitief beslist.⁸ Op de naamdag van de Heilige Pontianus van Spoleto (14 januari) werd het Engelse leger van Jacoba's derde echtgenoot, Humphrey van Gloucester, in een bloedig gevecht in de pan gehakt. Er zijn helaas geen ooggetuigenverslagen overgeleverd. Over het verloop van de vijandelijkheden zijn wij ingelicht door de Veerse apotheker en kroniekschrijver Jan Reygersbergh (1510-1591). In de vermeerderde uitgave van 1634 (ongepubliceerde kroniek 1551) van *De oude chronijcke ende historiën van Zeelandt* fantaseert de chroniqueur hoe in de nacht van 13 op 14 januari het geschut zo dicht moet zijn geweest, dat het erop leek alsof er een hagelbui was losgebarsten.⁹ Onder de Zeeuwse adel die aan de kant van Jacoba vocht bevond zich volgens hem ook heer Raas van Haamstede. Volgens overlevering kwamen wel drieduizend Engelsen om het leven en overleefde Raas van Haamstede de strijd evenmin.

Over de identiteit van de in de strijd bij Brouwershaven gestorven edelen bestaat al sinds de eerste optekening ervan verwarring.¹⁰ In *De oude chronijcke* wordt de naam van Raas van Haamstede genoemd zonder verdere toevoeging, terwijl in de *Nieuwe cronyk van Zeeland* door M. Smallegange uit 1696 de persoon nader is geïdentificeerd als ridder Raes van Haamstede de Jonge, gehuwd met Maria van Haamstede, die samen met zijn broer heer Costijn op het veld het leven liet.¹¹ De twee kronieken dateren van ruim een eeuw na de feitelijke gebeurtenis en het is dan ook de vraag of de informatie wel zo betrouwbaar is. De enige contemporaine bron is een afschrift van een oorkonde van 28 januari 1427 van hertog Philips van Bourgondië.¹² Hierin wordt vermeld dat de goederen van Costijn, die bij de slag om Brouwershaven is omgekomen, werden geconfisqueerd. Ook de naam van zijn broer, Raas van Haamstede de Jonge komt in de acte voor. Diens goederen in Renesse zijn 'mit recht' aan de hertog teruggevallen. Hoewel hij dus wel degelijk is overleden, is het zeer onwaarschijnlijk dat zijn eventuele sneuvelen een jaar eerder in de oorkonde niet in één adem met dat van Costijn zou zijn vermeld. Vooralsnog moeten we er dan ook vanuit gaan dat het idee dat Raas van Haamstede de Jonge in de strijd bij Brouwershaven gesneuvelde op een mystificatie berust.

De lijst, inclusief de predella, is eind achttiende- of begin negentiende-eeuws en men is er tot op heden vanuit gegaan dat de tekst is overgenomen van een oudere omlijsting. Theodorus Verrijk (1734-1786) kopieerde de memorietafel in 1783, toen deze nog in bezit was van Cornelius van Citters, die in Zuid-Beveland kasteel Bruelis bewoonde (afb. 1). Op de tekening is te zien dat het paneel op dat moment in een veel eenvoudiger lijst was gevat, waarop op de onderste dorpel in twee regels inderdaad vrijwel letterlijk dezelfde tekst staat geschreven. Dat betekent echter niet noodzakelijk dat de tekst origineel is. Het is heel goed mogelijk dat de inhoud ervan is gebaseerd op één van de genoemde kronieken. Vanaf de uitgave van Smallegange in 1696 is er in Zeeland duidelijk sprake van de idealisering van de Zeeuwse geschiedenis in allerlei geschriften en door verscheidene personen.

De tekst op de predella heeft een open einde. De laatste regel besluit met de

woorden 'ende leyt begraven te bethlehem in', in plaats van het gebruikelijke 'leyt hier begraven.' Het ontbreken van het woordje 'hier' impliceert volgens G.J. Hoogewerff het woord 'daar', reden waarom hij het genoemde klooster Bethlehem te Elckerzee op het eiland Schouwen, waar de grafkelder van het geslacht Raas van Heemstede was gelegen als oorspronkelijke bestemming van de memorietafel uitsluit.¹³ Als alternatief noemt hij het Sint-Elisabethsklooster in Schoonhoven, waar Goedela, de tweede dochter van Raas van Haamstede, was ingetreden.¹⁴ Als opdrachtgever noemt Hoogewerff Lodewijk van Bloys. Hij zou de memorietafel hebben besteld ter gelegenheid van zijn huwelijk met Maria van Haamstede, en ter nagedachtenis van zijn schoonvader die, zoals Hoogewerff ten onrechte op basis van de tekst op de lijst veronderstelt, in 1426 op het slagveld bij Brouwershaven sneuvelde. Het echtpaar Van Bloys kreeg elf kinderen, en omdat deze niet zijn afgebeeld, moet het schilderij, nog steeds volgens Hoogewerff, zijn ontstaan na de echtverbintenis van Lodewijk en Maria en voor de geboorte van hun eerste kind.

Inmiddels is bekend dat hun huwelijk in 1441 of daarvoor heeft plaatsgevonden. Op 26 augustus van dat jaar lijftocht hij zijn vrouw en een dergelijke lijftocht werd vaak gegeven ter gelegenheid van een huwelijk.¹⁵ De geboorte van het eerste kind liet niet lang op zich wachten, want in 1456/57 is één van hun dochters al oud genoeg om in te treden in het klooster Leeuwenhorst. Dat zou betekenen dat het schilderij in 1441 of kort erna moet zijn ontstaan. Vanwege de uitkomsten van het dendrochronologisch onderzoek is een ontstaansdatum van 1441 echter onmogelijk. Het paneel kan ten vroegste vanaf 1447 (jongste kernhoutjaarring + 11) zijn beschilderd, maar veel waarschijnlijker is een beschildering vanaf 1453 of zelfs 1461. Het is de vraag wie dan wel de opdrachtgever is geweest en wat de aanleiding is geweest om het schilderij te laten schilderen.

Het was in elk geval niet de afgebeelde Raas van Haamstede, die lang voor het ontstaan van het schilderij was overleden. Lodewijk van Bloys was op het moment van de veronderstelde dendrochronologische ontstaansdatum al getrouwd met Maria van Haamstede en had een aantal kinderen, dat niet is afgebeeld, wat als hij de opdrachtgever zou zijn geweest op zijn minst ongewoon is te noemen. Goedela, de tweede dochter, was blijkens haar habijt nog ongehuwd. Zij was ingetreden in het Sint-Elisabethsklooster te Schoonhoven en huwde zoals gezegd pas op latere leeftijd. Het schilderij moet dus dateren van na haar intrede en van voor haar huwelijk. Aanleiding voor de bestelling van het schilderij zou haar gelofte aan het klooster kunnen zijn. Het zou bovendien de opvallende aanwezigheid van de Heilige Elisabeth als schutspatroon verklaren. Het paneel was tegelijkertijd een herinnering aan haar overleden vader. De afbeelding van Christus als *Salvator Mundi*, als de Verlosser van de Wereld is een zeer geëigende voorstelling voor een memorietafel. In de Openbaring van Johannes 20:11-15 staat beschreven hoe Christus het laatste oordeel uitsprak op grond van wat er over hen in het boek des levens geschreven staat.

Toeschrijving en datering

In het eerste deel van *De oude schilderkunst in Nederland* (1912) hebben Martin en Moes er al op gewezen dat de veelal gehanteerde datering 1435-1440 op stilistische gronden te vroeg is voor het paneel. Ook Friedländer achtte het op basis van zijn kennis van de Hollandse schilderkunst onmogelijk dat de memorietafel al zo vroeg zou zijn geschilderd.¹⁶ In *Les Primitifs hollandais* (1980) pleit Châtelet echter net als

Hoogewerff, nog voor een datering omstreeks 1440.¹⁷ Dendrochronologisch onderzoek heeft echter uitgewezen dat het paneel pas op zijn vroegst vanaf 1447 kan zijn beschilderd, wat een datering rond 1455 aannemelijk maakt. Het schilderij staat op zichzelf wat techniek en stijl betreft en is daarom moeilijk vergelijkbaar met wat er over de Hollandse schilderkunst uit deze periode bekend is. Over de herkomst van de schilder is dan ook niets met zekerheid bekend.

Literatuur

Muller 1863-1882, deel 1 (1863-1870), nr. 279, p. 23 (eerste vermelding en informatie over achttiende-eeuwse kopie); Verslag Genootschap Kunstliefde [1876/1877], p. 6 (vermelding schenking van J. des Tombe aan Genootschap Kunstliefde); Middelburg 1879-1905, deel 2 (1880), pp. 216-217, vervolg 2 (1897), p. 33 (beschrijving getekende kopie uit 1783); Utrecht 1885, cat. nr. 1, pp. 1-3 en p. XX (uitvoerige beschrijving en identificatie stichters); Moes 1897-1905, deel 1 (1897), nr. 3052, p. 366, met afb. (datering 1426); Polvliet 1908, pp. 398-399 (genealogie van Raas van Haamstede); Moes en Martin 1912-1914, deel 1 (1912), cat. nr. 37, z.p., met afb. (datering omstreeks 1460); Verslag CMU over 1919, p. 40 (vermelding aankoop door Centraal Museum); Friedländer 1924-1937, deel 3 (1925), pp. 63, 113 (nr. 41) (datering op basis van stijl na 1460); Utrecht 1933, cat. nr. 334, pp. 157-158; Hoogewerff 1936-1947, deel 2 (1937), pp. 23-29, 30, 40, afb. 8, 9 (als Gouds meester, ca. 1435-40, bestemd voor de kapel van het klooster der Zusters van Sint Elisabeth te Schoonhoven); Utrecht 1952, cat. nr. 1162, pp. 395-396; Verslag CMU over 1954, p. 4 (vermelding restauratie 1954); Houtzager e.a. 1967, pp. 284-285 en pp. 68, 75, 84-85, afb. I (röntgenonderzoek, Nederlands meester ca. 1435); Friedländer 1967-1976, deel 3 (1968), nr. 41, p. 64 en p. 37, afb. op plaat 58 (datering op basis van stijl na 1460); Châtelet 1980, cat. nr. 66, p. 218 en p. 87 (datering op basis van stijl ca. 1440); Utrecht 1999, cat. nr. 748, pp. 1693-1595 en pp. 59-62.

LH

¹ De tekening wordt uitvoerig beschreven in Middelburg 1879-1905, deel 2 (1980), pp. 216-217. Zie ook de brief van J.W. Zondervan d.d. 17.06.1998 in de documentatie van het Centraal Museum. In tegenstelling tot Utrecht 1952, cat. nr. 1162, pp. 395-396 is er geen tweede tekening bekend in het Rijksprentenkabinet te Amsterdam. Telefonische mededeling RKD, Den Haag d.d. 2 juni 1999.

² Archief van het Centraal Museum met een prijsopgave in de notulen 1929, nr. 271.

³ Archief van het Centraal Museum, notulen 1932, nr. 176.

⁴ Archief van het Centraal Museum, rekening d.d. 29 april 1955, in correspondentie 1955, nr. 3451

⁵ Archief van het Centraal Museum, rekening d.d. 4 oktober 1962 in correspondentie 1962, nr. 4061, en rekening d.d. 4 oktober rek. corr. 1967, nr. 4685, d.d. 11 november

⁶ Deze derde dochter van Raas van Haamstede komt in geen enkele genealogie voor.

⁷ Zie voor de genealogie van Raas van Haamstede Smallegange 1696, deel 1, p. 683; Polvliet 1908; Dek 1954, p. 11 en 'Carolus Magnus' 1991, p. 525.

⁸ Geheel ten onrechte heeft de anonieme samensteller van de *Alphabetische catalogus der handschriftelijke documenten, brieven, enz. berustende in de verzameling van Jonkh. G.J. Beeldsnijder van Voshol [...]*, Utrecht 1838, nr. 31, p. 155 op grond van de tekst op de predella aangenomen dat hier Jacoba van Beieren op de memorietafel is afgebeeld en dat het paneel uit 1426 dateert.

⁹ Reygersbergh 1634, pp. 154-155.

¹⁰ Zie bijvoorbeeld De Beke 1982, p. LXII en p. 385.

¹¹ Reygersbergh 1634, p. 155: 'In desen strijdt bleven dootd uyt Zeeland [...] Heer Costijn ende Heer Rase van Hamstede [...]. Smallegange 1696, deel 1, p. 683.

¹² Van Mieris 1753-1756, deel 4, p. 873. Met dank aan de Zeeuwse genealoog J.W. Zondervan. Zie zijn verslag over de identiteit van de gesneuvelde edelen bij de slag om Brouwershaven d.d. 17 juni 2007 in de documentatie van het Centraal Museum, Utrecht.

¹³ Hoogewerff 1936-1947, deel 2 (1937), p. 25. Zie voor de geschiedenis van het klooster Jansen-Glas en Martens 1990, pp. 37-50.

¹⁴ Hoogewerff 1936-1947, deel 2 (1937), p. 27.

¹⁵ Lodewijk Blois van Treslong lijftocht zijn vrouw Maria, dochter van Raas van Haamstede, op 26 augustus 1441. Schriftelijke mededeling van F.H.J. van Aesch, d.d. 16.12.1997.

¹⁶ Martin en Moes 1912-1914, dl. 1, nr. 37, z.p.; Friedländer 1924-1937, dl. 1-14, dl. 3 (1925), p. 63 en Friedländer 1967-1976, dl. 1-14, dl. 3 (1968), p. 37. Châtelet 1980, cat. nr. 66, p.

218 dateert de memorietafel 'tegen 1440?'.
¹⁷ Hoogewerff 1936-1947, deel 2 (1937), p. 27 en Châtelet 1980, cat. nr. 66, p. 218.